

УДК [94(478):322]“15/18”

Д. К. Чучко

РЕАЛІЗАЦІЯ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ПРИНЦИПУ “СИМФОНІЇ” НА ТЕРИТОРІЇ МОЛДАВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

У статті автор висвітлює комплекс проблем, пов'язаний із особливостями становлення та розвитку візантійської моделі державно-церковних взаємин. Розглядаються основні засади взаємодії Православної Церкви та держави, які сформувались і набули усталених традиційних форм в імперії ромеїв. Особливу увагу автор звертає на питання проникнення принципу “симфонії” світської та духовної влади на терени Молдавського князівства та його реалізації там в якості політико-правової моделі державного управління.

Ключові слова: “симфонія”, влада, Церква, імперія ромеїв, Молдавське князівство.

Взаємини світської влади та Православної Церкви в Молдавському князівстві мають багатовікову історію і базуються на запозичених ще в період пізнього середньовіччя з Візантії принципах суспільно-політичного устрою – т.з. “симфонії” світської і духовної влади, в основу якої було покладено союз Християнської Церкви та Християнської імперії на чолі з правовірним імператором-християнином.

Принадно варто відзначити, що проблема державно-церковних взаємин, в межах окресленого дискурсу, знайшла досить широке відображення в дослідженнях як вітчизняних, так й зарубіжних авторів. Аналізом зазначеної проблеми стосовно Молдавського князівства займалися дослідники з Молдавії та Румунії, а також з Росії і України. Особливо помітний внесок у розробку окресленого питання зробили Л. Репіда, Г. Гросул, М. Мохов, В. Степанюк, В. Стати, І. Болован, М. Пекуару [1-7]. Окремо слід згадати працю М. Арсене, у якій автор ґрунтовно розглядає проблему взаємини влади та Церкви у Молдавії в період правління господаря Александра Іоана Кузи [8]. Окремі аспекти державно-церковних взаємин на теренах північних волостей Молдавської землі висвітлено у комплексному дослідженні М. Чучка, написаному із залученням значного джерельного матеріалу [9]. Деякі питання, що стосуються означеної проблематики, досліджувалися також автором пропонованої наукової розвідки [10].

На теренах Східної Римської імперії (Візантії) формування ідеї “симфонії” світської та духовної влади відбувалося протягом IV ст., коли Християнська Церква в державі ромеїв визнала за імператорами-християнами функцію “зовнішнього” єпископа. Однією з характерних рис цього принципу було скликання Вселенських соборів – основного канонічного й богословсько-догматичного інституту древньої Церкви. Проте своє догматичне обґрунтування та юридичне оформлення ідея “симфонії” (співзвуччя, злагоди) отримала лише за часів правління в ромейській державі імператора Юстиніана, який, при кодифікації державної правової системи, приділив також значну увагу державно-церковним відносинам. У передмові до VI новели (Кодекс Юстиніана) імператор вказував, що “є два найбільших дарунки, які Бог, в своїй любові до людини, послав згори: священство і гідність величності; перше служить божественному, останнє керує людським; обидва виходять із одного джерела і слугують прикрасою людського життя. Тому ніщо не може служити таким джерелом турбот для імператора, як гідність священників, оскільки про благополуччя [імперії] без упину молять вони Бога” [11, с. 302; 12, с. 681-682]. Крім того, у вказаній новелі ми знаходимо також вияв принципу симфонії світської та духовної влади, який з того часу, визначив подальшу політико-правову модель Візантійської імперії. “Коли священство, – пояснював Юстиніан, – у всіх відношеннях вільне від пороку і має доступ до Бога і якщо імператори порядкують неупереджено і справедливо державою, віддану їх опіці, то виникає тоді загальне умиротворення (симфонія), і все, що благодійне, буде подароване роду людському” [11, с. 302]. У такий спосіб, на офіційному рівні, імператор Юстиніан в VI ст. закріпив основи подальших взаємин держави та церкви на православному Сході.

Зрештою, як зауважував дослідник права В. Л. Єфімовських, така модель державно-церковних відносин знайшла свій найбільш завершений вияв в Епанагозі - пам'ятці візантійського права другої половини IX ст. [13, с. 39]. Взаємини візантійського імператора й Константинопольського патріарха в ній ототожнювалися із тілом та душею людини, тому: “як тіло не може без душі, так й світській владі необхідна церква і що, саме в своєму єднанні та порозумінні, ці два інститути можуть принести благоденство державі” [14, с. 148].

Безперечно, що таке правове оформлення взаємин світської та духовної влади у Візантійській імперії призвело до піднесення ролі Православної Церкви у виробленні принципів державної політики та її реалізації, формуванні правосвідомості підданих імперії. Церква, як соціогуманітарний та правовий інститут, сприяла утвердженню в суспільстві легітимності влади імператорів та забезпечувала лояльність населення, яке складалося з різних в етнічному плані народів [15].

У цілому, говорячи про ідею симфонії, можна констатувати, що вище згадана політико-правова модель управління утвердилася не лише в межах Візантії, але поширилася також на терени держав, які належали до візантійської культурно-релігійної традиції. Не стала винятком, в цьому плані, й Молдавська земля, де ця ідея теж знайшла для себе благодатний ґрунт.

Говорячи про обставини проникнення візантійської системи управління в Молдавське князівство та її активного застосування молдавськими господарями, можемо припустити, що початок цій практиці було покладено ще на початку XV ст., коли під час правління воеводи Олександра Доброго (1400-1432 рр.) на теренах князівства було організовано Молдавську православну митрополію з двома підпорядкованими їй єпископськими кафедрами – в Романі та Радівцях [16, с. 325]. Офіційне визнання новоствореної

Молдавської митрополії з кафедрою в Сучаві Константинопольським патріархатом в 1401 р. дало поштовх до ревізії існуючого на теренах Молдавії суспільно-політичного устрою, в тому числі інструментів й механізмів його застосування. В цих умовах в Молдавській державі на перший план вийшла візантійська модель взаємин світської влади та пануючої в країні Православної Церкви. Саме в руслі цієї моделі, в подальшому, намагалися провадити свою державно-політичну діяльність наступники Олександра Доброго на молдавському престолі.

Разом з тим, варто підкреслити, що згадана концепція державно-церковних взаємин найбільш повно проявила себе в період османського протекторату над Молдавією – одного з найважчих періодів в молдавській історії. Перебуваючи на межі повної втрати своєї незалежності й, неодноразово, опиняючись за крок від повної інкорпорації в Османську імперію та перетворення на пашалик, згадана модель управління на молдавських теренах, коли господар та митрополит землі становили єдине ціле, забезпечила збереження відносної цілісності держави та ідентичності молдавської народності. Саме співпраця церкви і світської влади, на нашу думку, стала тією політичною формою соціального життя країни, що сприяла виживанню Молдавії як васала Оттоманської Порту.

Що ж являла собою згадана вище політико-правова модель управління в Молдавському князівстві? Перш ніж перейти до розкриття даного питання, доречно зауважити, що молдавські господарі, в переважній більшості, сприйняли візантійський принцип “симфонії” світської і духовної влади без особливих змін. Тому, як одну із найважливіших складових існування такої моделі взаємодії, вони бачили в підтримці світською владою Молдавської Православної Церкви, яка, зі свого боку, повинна була стати опорою правителів країни у проведених державницькій політики. Підтвердження цієї тези ми знаходимо в праці “Опис Молдавії” воєводи-просвітителя Димитрія Кантеміра. Описуючи політичний лад країни він, між іншим, зазначав, що “Вище піклування про Молдавську церкву із зовнішнього боку проявляє сам господар, із завзяттям і старанністю опікується, щоб вчинки та проповіді духовних осіб відповідали основним принципам православної віри, щоб жоден з її членів не відхилявся від істинного шляху, щоб не приховував в собі вовче серце під овечою шкурою, щоб пастир дотримувався свого стада і не подавав поганих прикладів. Піклування ж про душу з внутрішньої сторони, тобто про спрямування її в небесні чертоги, належить митрополиту” [17, с. 179]. Як видно, твердження Д. Кантеміра, щодо типу державно-церковних взаємин, абсолютно точно відображають зміст VI новели імператора Юстиніана. А правове поле щодо піклування світських правителів про священнослужителів, до певної міри, створив молдавський господар Василій Лупу. За його розпорядженням у 1646 р., на основі кодексу візантійських церковних канонів та імператорських законів, було укладено і надруковано в Яссах “Румунську книгу настанов”, яку в історіографії ще називають “Уложення господаря Василя Лупу” [9, с. 132]. Крім того, цей господар виявляв неабияку увагу щодо поповнення Молдавської Православної Церкви святими мощами - як необхідним атрибутом її сакральності. Для цього воєвода Василій у 1641 р., виявивши здібності адміністратора та дипломата, посприяв перенесенню з Константинополя до тодішньої молдавської столиці м. Ясси мощів прп. Параскеви-Петки Сербської [18, с. 307].

Піклуючись про чистоту Православної віри та Церкви молдавський господар Василій Лупу, який відзначався певним грекофільством, наслідуючи приклад імператорів ромеїв, виступив з ініціативою скликання православного церковного собору, який зібрався при підтримці воєводи в тодішній столиці Молдавської землі – м. Ясси у вересні 1642 р. [6, с. 327]. Природно і передбачувано, що Василій-воєвода виступив на цьому зібранні православних церковних ієрархів в якості голови. Ці дії господаря В. Лупу спряли тому, що в очах православного світу він постав в ролі захисника Церкви та її догматів від впливу чужорідних їй елементів, що знайшло відображення у рішеннях Собору, котрий схвалив “Православне сповідання віри” Київського митрополита Петра Могили й осудив “Короткий катехізис” колишнього Константинопольського патріарха Кирила Лукаріса, як просякнуте ідеями кальвінізму, а тому – єретичне [19, с. 347-348].

Все сказане вище, дозволяє нам, до певної міри, провести паралелі із візантійськими василевсами – хранителями норм та догматів християнської Церкви. Фактично, скликавши Яський собор, в якому брали участь представники не тільки Константинопольського та Московського, а й делегати східних патріархатів, молдавський господар втілював в життя функції “зовнішнього” єпископа, котрі були характерні для імператорів Візантії.

Певний інтерес, в контексті сказаного, становить пізніший історичний епізод з початку XIX ст., пов'язаний з діями по захисту православ'я на теренах Молдавії іншого правителя країни – воєводи Скарлата Каллімакі (1812-1819 рр.). Цей господар, у відповідь на звернення в 1815 р. до нього австрійського уряду щодо дозволу на призначення католицького єпископа в Молдавській землі, з наданням йому при цьому титулу Бекеуського владика, як архієрея для всіх віруючих римо-католиків країни, скликав Диван (господарську раду), аби з'ясувати правомірність таких дій, та чи це не йде врозріз із законами й звичаями князівства. Тодішній Молдавський митрополит Веніамін, разом із членами Дивану, розглянувши це питання, дійшли висновку, що в силу історичних обставин, а також норм й звичаїв Молдавської землі, таке призначення неприпустиме, про що й було повідомлено в офіційному поданні господарю [20, с. 375-376]. Цей випадок, на нашу думку, є свідченням не лише дотримання господарем, при всій своїй необмеженій владі, існуючих писаних й неписаних норм та законів країни, але й виявом піклування про Православну Церкву Молдавії шляхом збереження за нею панівного становища на всій території князівства.

Характерно, що візантійський принцип взаємодії влади та церкви продовжував діяти навіть в один з найважчих періодів історії Молдавського князівства – фанаріотський (коли господарі призначалися Портою із греків – вихідців з константинопольського кварталу Фанар). Будучи послідовниками візантійської політико-правової моделі управління, вони теж докладали значних зусиль щодо підтримки православної церкви.

Показовим прикладом такого піклування про церкву у фанаріотський період може слугувати "Статут" господаря Костянтина Маврокордата (1741 р.) Цим документом він, прагнучи підвищити рівень освіченості парафіяльного кліру(дияконів, священників та інших священнослужителів), зобов'язав осіб, які прагнули влитись в ряди священнослужителів Молдавської православної церкви, пройти навчання при митрополії чи в одному з трьох єпископств князівства з метою опанування наук необхідних священничому сану [21, с. 494-495].

Значну увагу, в контексті державно-церковних взаємин, приділили молдавські господарі й піднесенню ролі місцевої православної митрополії шляхом розширення мережі єпархій. Прикладаючи значні зусилля і весь свій авторитет, вони сприяли поширенню впливу цього інституту духовної влади на якомога більшу територію князівства. Цілком природно, що новостворені церковні єпархії, наслідуючи адміністративно-територіальний поділ країни, розвивали свою структуру в чітких канонічних межах. Зокрема, як засвідчував молдавський господар Димитрій Кантемір, територія Молдавського князівства була поділена на церковні округи, які підпорядковувались митрополичій кафедрі в столиці Сучаві (з 1677 р. в Яссах) [17, с. 179]. В цьому сенсі, наочно ілюструє таку діяльність епізод пов'язаний із створенням на додаток до старих єпархій в Романі і Радівцях нового Хушського єпископства. Його організація була зумовлена зростанням населення країни та значними територіальними змінами, що сталися наприкінці XVI ст., котрі поставили на порядок денний питання щодо зміни канонічних меж єпархій на сході Молдавії. Тодішній господар, Єремія Могила, при підтримці свого брата – митрополита Молдавського та Сучавського Георгія, вирішує заснувати на вище зазначеній території нове єпископство з центром в місті Хуш. Це, безперечно, зміцнило позиції Молдавської Православної Церкви, особливо з огляду на зовнішньополітичну ситуацію в даному регіоні [22, с. 188].

Молдавська Православна Церква теж не забувала про свої зобов'язання перед правителями країни. Зокрема, вона сприяла сакралізації існуючої системи суспільних відносин, чітко визначеного управлінського та соціального ієрархічного порядку. Апелюючи до Святого Письма, церковні ієрархи утверджували в суспільстві тезу апостола Павла, що всяка влада від Бога [23, с. Рим. 13, 1], а отже й молдавські господарі правлять країною "Божою милістю".

При поставленні господарів на престол Молдавського князівства, православне духовенство землі на чолі із митрополитом здійснювало обряд помазання правителя, що було одним із атрибутів сакралізації влади [24, с. 168]. Варто зазначити, що вище описана практика сакралізації господарської влади набула ще більшої ваги в період османського протекторату. Урізуючи поступово права молдавських правителів, Порта поставила в обов'язок претенденту на молдавський престол, для підтвердження його прав та отримання інсигнацій влади (кафтан, стяг та ін. атрибути) [25, р. 40; р. 45; р. 56], приїхати в столицю Османської імперії Стамбул. Там, в ході традиційної церемонії, майбутній воєвода отримував вище вказані символи влади. Причому, тут варто підкреслити, що саме вручення спеціального кафтану від султана і було символом отримання господарського престолу. На цю особливість, неодноразово, вказував у своєму літописі молдавський хроніст і логофет Мирон Костін [25, р. 40; р. 45]. Виходячи зі сказаного, досить цікавим видається припущення В. Степанюка щодо використання синтагми "Божою милістю господар землі Молдавської" як підкреслення господарями свого особливого статусу – обрані милістю Божою, а не з дозволу сюзерена [4, с. 40]. І справді, кожен документ (грамоти, хрисовули та ін.), виданий господарським канцелярією починався цією формулою [26, р.36]. Доречно зазначити, що ця синтагма, яка носила релігійно-сакральне значення, використовувалася молдавськими господарями упродовж всього періоду існування Молдавського князівства [27, р. 311; 26, р. 74].

З іншого боку, молдавські православні ієрархи повинні були піклуватися про моральне обличчя та духовність правителів, пробуджувати у них любов до Церкви, напучувати у разі здійснення господарями шкідливих для духовенства кроків. У контексті складних для Молдавського князівства часів (часті війни, зміни господарів та ін.), що несли за собою матеріальні втрати, господарі часто, всупереч існуючим правовим нормам, практикували оподаткування духовенства й Церкви в цілому. Відомі факти її конфіскації її майна. В таких умовах митрополити старалися повернути господарів апелюючи до існуючих норм в Молдавії. Зокрема, коли молдавський господар М. Суццо обклав податками місцеве духовенство, митрополит висловив протест, апелюючи до існуючих в Молдавії норм [2, с. 64].

Моральні зобов'язання як перед правителем, так й перед населенням землі, покладалися на митрополита в державних справах. Передусім, це стосується судової сфери, де його участь, в якості третейського судді, була звичним явищем для молдавського суспільства. За свідченням Д. Кантиміра, в його обов'язок входило, при розгляді кримінальних справ господарем, під час яких виноситься смертний вирок, підтвердити або виправдати на суді рішення господаря згідно закону, чому останній повинен був як християнин й прихильник справедливості підкоритися [17, с. 183].

Разом з тим, варто відзначити, що коли господар порушував освячені Церквою норми та звичаї, то Молдавська Православна Церква сприяла усуненню його від влади. До таких порушень можна віднести вороже ставлення до Церкви, не виконання зобов'язань перед нею згідно існуючих норм, зазіхання на її майно та знущання з церковнослужителів. Прикладом тут може слугувати молдавський господар Яків Гераклід Деспот (1561-1563), якого, за спробу зміни існуючих правил і розвал країни, було звинувачено в ересі (протестантстві) та у ворожому ставленні до Церкви, покровителем якої він мав би бути. Незадоволене духовництво разом із боярами обрало новим господарем Стефана Томшу, а Деспота-воєводу було страчено в Аренах біля Сучави [9, с. 77].

Таким чином, у цілому, можна констатувати, що візантійський принцип симфонії світської і духовної влади, в силу історичних обставин, став основою молдавської політико-правової моделі управління впродовж XV-XIX ст. Це, зокрема, знайшло вияв у взаємодії Церкви і держави у виконавчій, законодавчій та судовій сферах, а також у взаємній підтримці.

Джерела та література

1. Репида Л. Суверенная Молдова: история и современность / Л. Репида. – Кишинев: Центр. тип., 2008. – 383 с.
2. Гросул Г. Дунайские княжества в политике России 1774–1806 гг. / Г.С. Гросул. – Кишинев: Штиинца, 1975. – 224 с.
3. Мохов Н. Молдавия эпохи феодализма/ Н. А. Мохов. - Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1964. – 440 с.
4. Степанюк В. Государственность молдавского народа: Ист., полит. и правовые аспекты / Виктор Степанюк / В. Степанюк. – Ch.: I.S. F.E. - P."Tipografia Centrala", 2006. – 632 p.
5. Стати В. История Молдовы / В. Стати. – Chisineu: S. n., 2002. – 480с
6. История Румынии / И. Болован., И-А. Поп (координаторы) и др. – М.: Издательство "Весь мир", 2006. – 680 с.
7. Păcurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe romane / M. Păcurariu. – București, 1992. – Vol. II. – 345 p.
8. Arsene M. Relațiile dintre Biserică și stat în timpul Domniei lui Alexandru Ioan Cuza (rezumat) / Marian Arsene. Teză de doctorat. – Târgoviște, 2013. – 46 p.
9. Чучко М. К. "И взят Бога на помощь": соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воеводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу) / М. Чучко. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 368 с.
10. Чучко Д. Взаимоотношения государства и церкви в Молдавском княжестве в период правления фанариотов / Д. Чучко // Русин. – Кишинев: Русь, 2014. – №2(36). – С. 239-248.
11. Мейендорф И. Византийское богословие. Исторические тенденции и доктринальные темы / И. Мейендорф. – Минск: Лучи Софии, 2001. – 336 с.
12. Никодим Православное церковное право / Никодим (Милаш), епископ Далматинско-Истрийский; [перевод с сербского Мил. Г. Петровича]. – СПб.: Типография В. В. Комарова, 1897. – 708 с.
13. Ефимовских В. Священство и царство: к вопросу о модели государственно-церковных отношений в московский период / В. Л. Ефимовских // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – Пермь. – 2013. – Выпуск 1(19). – С. 38-46.
14. Мигунова Т. "Симфония властей" как принцип взаимоотношений между Церковью и государством / Т. Л. Мигунова, Л. Р. Романовская // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского, 2013. – №3(2). – С. 147-150.
15. Омельчук В. Симфонія влад у політико-правовій моделі Візантійської імперії / В. Омельчук // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2013. – № 3. – С. 14-19.
16. Чучко Д. Заснування Православної Молдавської митрополії в Сучаві та єпископств в Романі й Радівцях // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / Д. Чучко. – Чернівці: Прут, 2008. – Т.1 (25). – С. 321 – 326.
17. Кантемир Д. Описание Молдавии. - Кишинев, 1973. – 222 с.
18. Чучко Д. Преподобна Параскева Сербська: історія формування культу святої на теренах Південно-Східної Європи / Д. Чучко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної й середньовічної історії. – Чернівці: Прут, 2013. – Том 2 (36). – С. 300 – 309.
19. Рансимэн С. Великая Церковь в пленении. История Греческой церкви от падения Константинополя в 1453 г. до 1821 г./ С. Рансимэн. – СПб.: Издательство Олега Абышко, 2006. – 464с.
20. Арсеній, єпископ Псковський. Изслѣдованія и монографіи по исторіи Молдавской церкви. – СПб.: Типография Ф. Вайсберга и П. Герунина, 1904. – 583 с.
21. Уставъ Молдавіи 1741 года, изданный Іо Константиномъ Николаемъ Вель Воеводою, Божією милостію Господаремъ земли Молдавской // Записки императорскаго Одесскаго общества исторіи и древностей. – Одесса, 1877. – Томъ десятый. – С.492-498
22. Чучко Д. Хушская епархия: каноническая территория и владения в конце XVI – начале XIX вв.// Русин. – Кишинев: Русь, 2013. - №4(34). – С. 181-191
23. Святе Письмо Старого і Нового Завіту. / Пер. по єврейських, арамейською і грецькими текстами. – United Bible Societies: Ukrainian Bible, 1990. – 1394 с.
24. Чучко Д. Сакралізація влади молдавського господаря: до проблеми взаємовідносин держави та церкви в Молдавії (XVI – XIX ст.) // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Історія Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Чернівецький університет, 2013. – Вип. 676-677. – С.167-170.
25. Costin M. Letopisțul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace / Ediție critică de P. P. Panaitescu. – București: Fundația Regale pentru literatură și artă, 1944. – 432 p.
26. Surete și izvoade (documente Kogelnicești între 1528–1878) / Publ. De Gh. Ghibănescu. – Iași: Presa Bună, 1933. – 320 p.
27. Documente moldovenesti inainte de Stefan cel Mare/ Publicate de M. Costachescu. – Iasi: Viata Romanesca, 1931. – Vol. I. – 557 p.

Chuchko D. K. Implementation of the Byzantine principle of symphony on the territory of the Principality of Moldavia

The author highlights the complex of problems associated with specialties of the formation and development the Byzantium of the model of relations between the Church and the power. Examines basic principles of co-operation of the Church and state, that were formed and became a well-established traditional in the Byzantium empire. Moreover, the author analyzes adoption and becoming the of the "symphony" power in the Moldavian Principality

Key words: "symphony" of powers, Church, Moldavian Principality.

Чучко Д. К. Реализация византийского принципа "симфонии" на территории Молдавского княжества

В статье автор освещает комплекс проблем, связанный с особенностями становления и развития византийской модели церковно-государственных отношений. Рассматриваются основные принципы взаимодействия Церкви и государства, которые сформировались и приобрели устоявшиеся традиционные формы в империи ромеев. Отдельное внимание автор уделяет вопросу проникновения принципа симфонии светской и духовной властей в Молдавское княжество и его становление в качестве политико-правовой модели управления Молдавии.

Ключевые слова: "симфония" властей, Церковь, империя ромеев, Молдавское княжество